

B.L. Meulenbroek en Paula P. Witkam, ed., *Briefwisseling van Hugo Grotius, XI, 1640* (Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Grote Serie, nr. 179; 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1981, xvi + 801 blz., f150,—, ISBN 90 247 9112 x).'

Na een korte adempauze - het tiende deel verscheen in 1976 - is nu in 1981 het elfde deel van de Grotiuscorrespondentie uitgekomen. B.L. Meulenbroek, van 1954 tot 1980 opdrachthouder voor de uitgave van deze briefwisseling en vanaf 1966 tevens directeur van het Grotiusinstituut, heeft na de voltooiing van dit deel zijn taken neergelegd. Terecht wordt hem in het begin van dit deel erkentelijkheid betuigd voor alles wat hij met zoveel toewijding en kundigheid al die jaren heeft gedaan voor de uitgave van Grotius' brieven en gedichten. Anderen hebben nu zijn werk overgenomen, maar zij kunnen daarbij voortbouwen op wat hij heeft opgebouwd. Zo is in dit elfde deel de traditie van de uitgave voortgezet, maar met een aantal wijzigingen, die door Meulenbroek nog zijn voorbereid en die deze brieveneditie nog bruikbaar maken.

Deel XI bevat 542 brieven uit het jaar 1640, waarvan er 282 nog niet eerder zijn gepubliceerd. De vaste correspondenten zijn Willem de Groot, Israël Köhne, genaamd Von Jasky, Nicolaas Reigersberch, Johan Adler Salvius, en Gerardus Joannes Vossius. Behalve de briefwisseling met deze correspondenten bevat dit deel nog brieven van en aan een veertigtal andere relaties. In zijn privéleven was 1640 voor Grotius een jaar van verlies: de brieven spreken over de dood van zijn zuster Adriana, gestorven in december van het voorafgaande jaar, het overlijden van een zuster van Maria van Reigersberch in februari, en vooral het sterven van de hoogbejaarde vader Jan de Groot in mei. Daarnaast komt ook de zorg voor Grotius' niet gemakkelijke zonen Cornelis, Diederik en Pieter regelmatig in de brieven ter sprake. Een ander telkens terugkerend onderwerp is de uitgave van Grotius' werken: de veel beroering verwekkende *Commentatio de Antichristo* en de twee tractaatjes *De fide et operibus* en *Explicatio Decalogi*, verschenen in 1640; en daarnaast het verschijnen van enkele herdrukken en plannen voor nog weer nieuwe werken als de *Annotationes in libros Evangeliorum*, verschenen in 1641. Tenslotte is er Grotius' werk als ambassadeur van Zweden, dat in een groot aantal brieven aan de orde komt: de oorlog van de bondgenoten tegen de Spaans-Duitse macht, de verlenging van het Frans-Zweedse bondgenootschap dat in maart 1641 zou aflopen, diverse onderhandelingen en, ook in persoonlijke brieven, de zorg van Grotius voor zijn salariering en zijn diplomatieke status als ambassadeur.

Zoals gezegd is, is in dit deel de tot nu toe gevolgde opzet van de uitgave gehandhaafd. Er zijn echter enkele kleine maar nuttige wijzigingen aangebracht, waarbij, zoals uitdrukkelijk in de inleiding wordt gezegd, gebruik is gemaakt van de besprekingen van de briefwisseling in deze *Bijdragen en Mededelingen*. De aantekeningen aan de voet van de bladzijden zijn niet meer per pagina maar, meer overzichtelijk, per brief genummerd. De lastige verwijzingen naar aantekeningen in andere delen van de correspondentie zijn zoveel mogelijk beperkt. Behalve personen en boektitels worden nu ook onderwerpen die in meerdere brieven ter sprake komen, van een verklarende noot voorzien. In ruimere mate dan voorheen wordt in de aantekeningen een bron- of literatuurverwijzing gegeven, terwijl soms ook naar parallel-correspondenties wordt verwezen. Natuurlijk zijn deze verbeteringen nog niet op alle punten doorgevoerd, maar de uitgevers hebben de verwachting, dat in het volgende deel de gewenste verbeteringen vollediger gerealiseerd zullen kunnen worden.

De nummering van de aantekeningen per brief heeft ongetwijfeld voordelen, maar de wijze, waarop dat in dit deel gedaan wordt, roept toch wel een paar vragen op. Zo wordt

RECENSIES

nu van de ene noot naar de andere verwezen door het briefnummer gevolgd door het nummer van de noot. In de vorige delen werd daarbij bovendien het paginanummer opgegeven, iets wat het naslaan zeker vergemakkelijkt. Daar komt dan nog bij, dat in het register alleen verwezen wordt naar de bladzijde en het nummer van de aantekening, terwijl nu de pagina's dikwijls meerdere noten met hetzelfde nummer hebben. Het beperken van de verwijzingen tot hetzelfde deel van de briefwisseling is ongetwijfeld een verbetering van betekenis. Zo hoeft men bijvoorbeeld voor het raadplegen van de aanwijzingen voor het gebruik van het 4e register (persoonsnamen, aardrijkskundige namen en boektitels) niet meer deel III op te slaan, maar kan men de aanwijzingen ter plaatse consulteren. Vooral belangrijk is echter de iets uitvoeriger annotatie, waarbij getracht wordt personen, boektitels en gebeurtenissen iets meer te plaatsen in de context van de brief, waarin ze voorkomen. Ook de verwijzingen naar literatuur, bronnen of andere correspondenties, hoewel uiteraard sober gehouden, blijken een waardevol hulpmiddel te zijn.

Bij het nemen van enkele steekproeven moest ik constateren, dat op een aantal bladzijden een naam voorkomt, die voor die pagina niet wordt vermeld in het personenregister. Wat storend werkt is, dat het register met persoonsnamen achter de naam van een correspondent niet de bladzijden opgeeft, die een brief van of aan die correspondent bevatten. Het register van brieven geeft wel de briefnummers, maar het zou voor de hand liggen, dat ook het personenregister de pagina's indiceert, waar men een brief van of aan een correspondent kan vinden, en dan liefst met cursief of vet gedrukte cijfers, zodat direct duidelijk is, dat die cijfers naar een brief van of aan die persoon verwijzen. En nu we toch even in de details van de registers treden: Johan van der Does is bekender onder de naam Janus Dousa; Erasmus had een voornaam, Desiderius; de bekende filoloog Gronovius noemde zich meestal Fredericus en niet Friedrich; Franciscus Junius jr., de zoon van de Leidse hoogleraar van diezelfde naam, wordt doorgaans aangeduid met de naam Franciscus Junius F(rancisci) F(ilius), dit ter onderscheiding van zijn neef Franciscus Junius F(rancisci) N(epos); de theoloog Samuel Desmarets werd bijna altijd Maresius en niet Maraisius genoemd; Vossius sr. gebruikte in zijn brieven en boektitels steeds de voornamen Gerardus Joannes en niet Gerardus Johannes.

Het bezorgen van een uitgave van de brieven met volledige verantwoording van de verschillen in de benutte handschriften en gedrukte brievencollecties in een kritisch apparaat is niet het doel van deze uitgave. De editores zoeken naar de beste tekst en maken daartoe een keuze uit de beschikbare bronnen. Alleen wanneer er qua inhoud verschillende lezingen worden aangetroffen, wordt daarvan verantwoording afgelegd. Evidente fouten worden stilzwijgend gecorrigeerd. Dit is een juiste werkwijze, want in dit soort zaken wordt het betere zo gemakkelijk de vijand van het goede. Wanneer men de beschikking heeft over een oorspronkelijke brief, een klad, een kopie, en één of meer gedrukte kopieën, doet men er zeer goed aan de versie van de oorspronkelijke briefte geven, zonder alle varianten in noten toe te voegen, die uiteindelijk voor het inhoudelijk verstaan van de brieven van weinig betekenis zijn. Afgezien van enkele, begrijpelijke tekstfouten hebben Meulenbroek en zijn medewerkers steeds een goede tekst gegeven, die geheel beantwoordt aan het doel van deze uitgave. We mogen ons gelukkig prijzen, dat op deze wijze ook in de toekomst gestaag verder gewerkt zal worden aan de editie van de Grotiusbrieven.

C.S.M. Rademaker

H. Terpstra, *Friesche Sterrekonst. Geschiedenis van de Friese sterrenkunde en aanverwante wetenschappen door de eeuwen heen* (Franeker: T. Wever, 1981, 448 blz., f95,—, ISBN 90 6135 323 8).

Welbekend is de klacht van de achttiende-eeuwse Friese onderwijzer Foeke Sjoerds over de slechte situatie in het onderwijs in zijn gewest. Schoolmeesters konden alleen door bijbaantjes het hoofd boven water houden en zij werden door ouders en kinderen diep veracht. Dat arme lui weinig in schoolse kennis zagen, was nog tot daar aan toe, maar 'dat welhebbende burgers in voorname dorpe'n, hunne kinderen niet meer dan een weinig lezen en schryven laten leeren, en zelfs kwalijk spreken van dezulken die de jeugd in staat tragten te stellen, om een goed boek te kunnen lezen en verstaan; om de gedaante en gesteltheit der natuurlyke, staatkundige en zedelyke waereld te kunnen nagaan en beoordelen, is onbegrypelyk en onverdraaglyk, en even dit is egter een onloochenbare waarheid'. (C.J. Guibal, *Johan Willem Friso en zijn tijd* (Amsterdam, 1938) 37).

Des te opmerkelijker is het dan dat juist in die tijd Friesland vele autodidacten heeft voortgebracht die met name op sterrenkundig terrein verdienstelijk werk hebben verricht: nauwkeurige observaties, goede telescopen en perfect werkende astronomische uurwerken. De bekendste is natuurlijk Eise Eisinga, maar hij was slechts één van de velen. Ter gelegenheid van het feit dat het in 1981 precies 200 jaar geleden was dat Eisinga in zijn woonkamer in Franeker zijn planetarium voltooidde, heeft de conservator van dat planetarium, H. Terpstra, een boek laten verschijnen over Eisinga en al die andere Friese sterrenkundigen.

Het boek bevat zeven hoofdstukken van ongelijke grootte. Het eerste hoofdstuk geeft een beknopt overzicht van de ontwikkeling van de sterrenkunde tot en met Newton. In het daaropvolgende hoofdstuk wordt de sterrenkunde in Friesland vóór de oprichting van de universiteit van Franeker (1585) behandeld. Wat er aan die universiteit aan sterrenkunde werd gedaan is het onderwerp van hoofdstuk drie, terwijl in hoofdstuk vier de niet-universitaire beoefenaren van de sterrenkunde en aanverwante wetenschappen uit de zeventiende en achttiende eeuw aan bod komen. Hoofdstuk vijf beschrijft het leven van Eise Eisinga en hoofdstuk zes bevat een beschrijving van diens planetarium. Hoofdstuk zeven tenslotte bespreekt de Friese amateur-sterrenkundigen uit de negentiende en twintigste eeuw. Het geheel wordt afgesloten door een negental bijlagen, een verklarende woordenlijst en een persoonsregister.

Aan de buitenkant ziet het boek er bijzonder fraai uit en bij het doorbladeren valt het grote aantal goed verzorgde illustraties op. De eerste twijfels komen echter boven als men opmerkt dat ook vele gravures zijn opgenomen uit het laat-negentiende eeuwse werk van Flammarion, *De wonderen des hemels*. Kan een werk waarin deze aan de fantasie ontsproten voorstellingen ('Newton en de appel', 'Berglandschap op de maan') zijn opgenomen wel wetenschappelijk verantwoord zijn? Zekerheid dat dat niet zo is krijgt men zodra men begint te lezen. Spoedig is duidelijk: dit is geen wetenschappelijke studie, maar een met liefde samengestelde compilatie van een goedwillende amateur.

Het boek beantwoordt om te beginnen al niet aan de meest elementaire vormeisen. Er zijn geen noten om de beweringen van de schrijver controleerbaar te maken; er is per hoofdstuk en bijlage alleen een literatuurlijst. Die lijsten zijn evenwel zeer merkwaardig samengesteld: rijp en groen door elkaar, bijzonder onvolledig en geen onderscheid makend tussen originele werken en herdrukken, vertalingen en bewerkingen. Curieus is dat steeds alleen literatuur wordt vermeld die in de Provinciale Bibliotheek te Leeuwarden te vinden is. Is het werk alleen bestemd voor Friezen?